

Józef Sowa

PROBLEMY UCZNIÓW NIEPEŁNOSPRAWNYCH W PROCESIE WYBORU ZAWODU

WSTĘP

Wybór zawodu przez dorastającą młodzież w wieku 15 - 17 lat, przekraczającą tzw. pierwszy próg szkolny, jest dla pedagoga sytuacją bardzo interesującą. Decyduje o tym kilka istotnych względów.

Znajdują w niej swoje odniesienie procesy zmian społeczno-ekonomicznych i socjalnych dokonujących się w naszym kraju i one stanowią szeroką ramę tej sytuacji. Uwarunkowana jest ona przez zmiany struktury społecznej, ale także przyczynia się do jej przeobrażeń. Jest wreszcie przejawem aspiracji i dążeń życiowych w układzie wielopokoleniowym, w którym ujawniają się uznawane wartości i zogniskowane wokół nich postawy uczniów, rodziców i nauczycieli.

W tym sensie wybór zawodu przez młodzież kończąca szkołę podstawową jest procesem świadczącym o funkcjonalności wielu ogniw i instytucji oświatowo-wychowawczych, medycyny szkolnej oraz placówek diagnostyczno-selekcyjnych i doradczych.

Znajomość czynników i prawidłowości rządzących przebiegiem tego procesu ma więc - oprócz walorów ściśle poznawczych - także duże znaczenie praktyczne, ponieważ stanowi ważną informację dla nauczycieli, pedagogów oraz polityków

- planistów i administracji szkolnej różnego szczebla. Praktyczne funkcje badań nad wyborem zawodu nie mogą zostać spełnione bez wcześniejszego gruntownego poznania rządzących nimi prawidłowości.

Wśród psychologów (Żebrowska 1976) panuje pogląd, że we wczesnym okresie życia (15 - 16 lat) zainteresowania i aspiracje zawodowe jeszcze się zmieniają. Ich stabilizacja następuje dopiero później. Niemniej jednak, wśród wielu ważnych decyzji życiowych, właśnie te, podjęte w tym wieku, posiadają określone konsekwencje, gdyż łączą się z kontynuowaniem nauki w konkretnym typie szkoły. Dlatego też, przygotowując i przeprowadzając badania, starałem się uwzględnić dynamiczny aspekt zainteresowań zawodowych. Znalazło to wyraz w zastosowaniu badań dystansowych.

Pewnym ograniczeniem, którego nie udało mi się w pełni uniknąć było zlokalizowanie badań na terenie jednego regionu Polski południowo-wschodniej (woj. krośnieńskie, przemyskie, rzeszowskie, tarnobrzeskie i tarnowskie). Tym samym zakres ważności uogólnień i wniosków dla praktyki społecznej - pedagogicznej został ograniczony do przybliżonej zbiorowości wspomnianego regionu.

PROBLEMATYKA BADAWCZA

Większość opublikowanych do tej pory prac naukowych, psychologicznych i pedagogicznych, oscyluje wokół problematyki tzw. życzeń zawodowych, aspiracji życiowych, motywów wyboru zawodu, wartościowania zawodu, prestiżu zawodowego, adaptacji zawodowej i form pracy orientacyjnej w szkole w stosunku do uczniów o niskiej normie rozwojowej (Nieżgoda 1975, Suchodolski 1972). Najbardziej charakterystyczne sposoby ujęcia tych zagadnień to opis zawodów (grup zawodów) czy specjalności zawodowych wybieranych przez młodzież, przy czym rzadziej analizuje się te z nich, które są odrzucane.

Do opisu wybranych lub odrzuconych zawodów dołącza się motywy wyboru lub odrzucenia. Rzadziej uwzględnia się w trakcie badań aspiracji inne elementy, takie jak np. uwarunkowania środowiskowe czy stan zdrowia badanych.

Z przeglądu podstawowej literatury pedagogicznej wynika, że w swoich koncepcjach i programach badawczych autorzy pomijali dość złożoną tematykę wyboru zawodu przez młodzież niepełnosprawną, która przecież w populacji generalnej stanowi ponad 20% (z grup dyspanseryjnych).

Z dotychczasowych badań z tego zakresu, prowadzonych przez S. Baśoika (1974), S. Kaczora (1981), T. Nowackiego (1986), Z. Kosel (1974), S. Szajka (1979) i innych wynika, że postawa ucznia w procesie podejmowania decyzji wyboru zawodu i określonej szkoły nie zależy wyłącznie od rodziny i szkoły. W procesie tym dają o sobie znać również i inne czynniki, takie jak: stan zdrowia ucznia, oraz instytucje: poradnie wychowawczo-zawodowe, poradnie służby zdrowia, środki masowego przekazu i instytucje środowiskowe współpracujące ze szkołą.

Celem moich badań były analiza i określenie całego kompleksu czynników osobowościowych i społeczno-środowiskowych wpływających na wybór zawodu i szkoły przez uczniów niepełnosprawnych klas ósmych. Badanie związku między właściwościami indywidualnymi uczniów niepełnosprawnych (stanem zdrowia, uzdolnieniami, zainteresowaniami) oraz czynnikami środowiska społecznego a stopniem przygotowania do wyboru zawodu i samymi decyzjami.

Problem główny sprowadza się właściwie do pytania, czy - a jeśli tak, to w jakim zakresie - niepełnosprawność oraz działania wychowawcze i opiekuńcze rodziny, szkoły, poradni i innych instytucji mają wpływ na wybór zawodu przez uczniów niepełnosprawnych klas ósmych.

METODY I ORGANIZACJA BADAŃ

Głównymi technikami stosowanymi w zbieraniu materiału badawczego były wywiady - prowadzone przy pomocy kwestionariuszy - z uczniami klas ósmych, rodzicami, nauczycielami i dyrektorami poradni.

Badaniami objęto ogółem 629 uczniów niepełnosprawnych zamieszkałych na wsi. Wiek badanych zamykał się w przedziale 14 - 17 lat. Badania przeprowadzono w 1986 roku.

WYNIKI BADAŃ

Spośród badanych uczniów najliczniejszą grupę stanowiły przypadki z wadami i chorobami narządu wzroku (40,6%). W dalszej kolejności układały się przypadki z zaburzeniami i uszkodzeniami narządu ruchu (17,1%), dalej występowały zaburzenia somatyczne i psychiczne (13,4%), przewlekłe choroby jamy nosowo-gardłowej i uszu, zaburzenia słuchu i mowy stanowiły 4,2%, a przewlekłe choroby układu oddechowego 3,0%.

Z relacji uczniów niepełnosprawnych wynika, że schozrenie, kalectwo, stanowi u 32,3% z nich znaczne utrudnienie w realizacji bieżących szkolnych zadań. Na utrudnienia w nauce szkolnej wskazuje 19,6% badanych, a w rozrywkach kulturalnych i sportowych - 6,4%

Opiekę nad badanymi uczniami sprawowali obydwójce rodzice, z tym, że matki - w porównaniu z ojcami - wykazują więcej troski o dobre wyniki dziecka w nauce szkolnej, więcej też uwagi poświęcają jego leczeniu i pielęgnowaniu.

Oprócz wpływu rodziców na sytuację szkolną i zdrowie dziecka widoczny jest ich duży wpływ na wybór przez nie zawodu i szkoły, która do tego zawodu przygotowuje. Wśród wielu osób znaczących w tym względzie, takich jak: nauczyciel, lekarz, psycholog itp. właśnie rodzice zajmują pozy-

oję najwyższą (77,5%) - w zakresie uwzględnienia przez uczniów rady w wyborze zawodu i szkoły.

Należy tu nadmienić, że dziewczęta częściej niż chłopcy wskazują na rodziców jako na swoich doradców i informatorów. Znamienne jest to, że młodzież ze wsi, której rodzice pracują w różnych instytucjach, a posiadają wykształcenie zawodowe - niepełne średnie i średnie, wskazują częściej na rodziców jako na podstawowe źródło informacji o zawodach.

Gdy porównamy oceny rodziców dotyczące wyborów zawodu przez dzieci, wybór zawodów przez uczniów i proponowane zawody dla poszczególnych uczniów przez psychologów w poradniach wychowawczo-zawodowych, w blisko 40% przypadków stwierdzamy niezgodność. Poziom orientacji i przygotowania uczniów niepełnosprawnych do wyboru zawodu zależy nie tylko od źródeł informacji, ale i od sytuacji społecznej uczniów i - uwarunkowanego tą sytuacją - ogólnego poziomu życia rodziny. Z badań wynika, że rodzice mieszkający na wsi (rolnicy, robotnicy, chłoporobotnicy i inni) są bardzo mało zorientowani w możliwościach własnych dzieci, a także w warunkach dalszego kształcenia zawodowego w środowisku zamieszkania.

Zestawiając listę 33 zawodów preferowanych przez uczniów niepełnosprawnych klas ósmych można dostrzec specjalności rzemieślnicze, techniczne, rolnicze, a także dość liczną grupę występujących jednostkowo atrakcyjnych zawodów. Preferowane zawody w większości są ściśle związane z wykształceniem zasadniczym i średnim.

Jeżeli analizujemy konkretne preferowane wybory szkoły przez rodziców dla swoich dzieci, to dostrzegamy zdominowanie wykształcenia zawodowego - zasadniczego (47,2%), znaczną też grupę preferowaną stanowi wykształcenie zawodowe - średnie (32,0%).

Za najważniejsze cele życiowe w stosunku do swojego niepełnosprawnego dziecka rodzice uważają: naukę i wychowanie w 56,1% przypadków oraz wyleczenie - w 25,6%.

W wyniku analiz porównawczych wskaźników pochodzenia społecznego, wykształcenia rodziców, wykonywanego zawodu itp. stwierdzamy, że to właśnie pierwsze kryterium jest - obok zdrowia - głównym czynnikiem determinującym rezygnację z marzeń o określonych zawodach na rzecz bardziej realnych wyborów szkół dostępnych (zawodowych), które dają możliwość pracy zawodowej lub zaspokajają ambicje rodziców. Z analizy wynika, że na wybór zasadniczej szkoły zawodowej, zamykającej częściowo drogę do studiów wyższych, decydują się niepełnosprawne dzieci robotników, chłoporobotników i rolników o wykształceniu podstawowym. O wyższym wykształceniu dla swych dzieci myśli jedynie 12,9% badanych rodziców pochodzenia chłopskiego i robotniczego.

Jednym z zadań szkoły podstawowej powinno być kształcenie i rozwijanie zainteresowań i zamiłowań uczniów w różnych kierunkach. W tej materii wypowiedziało się 554 badanych nauczycieli. Uważają oni, że wpływ szkoły na rozwój specyficznych zamiłowań i zainteresowań jest niewielki, na co składa się kilka przyczyn: brak kwalifikowanych nauczycieli (9,3%), brak pomocy i środków dydaktycznych (9,9%), brak czasu (0,7%) i inne powody (27,2%). Musi niepokoić, że 52,7% nauczycieli nie potrafiło wyraźnie sprecyzować przyczyn tego stanu rzeczy nie udzielając odpowiedzi.

Obok tak ważnych czynników, jak zdrowie ucznia, społeczny i materialny status rodziny, poziom uzdolnień i użytkiwany zasób informacji zawodowej niezwykle istotny element, wpływający na kierunek wybieranej drogi zawodowego kształcenia, stanowią motywy. A oto najważniejsze podawane zespoły motywów.

Uczniowie niepełnosprawni poprzez trafny wybór zawodu widzą możliwość szybkiego usamodzielnienia się (13,5%), poprawy stanu zdrowia (2,8%), założenia rodziny (9,6%) i inne cele.

Młodzież niepełnosprawna zmierzając do dokonywania trafnego wyboru zawodu wskazuje na jego atrakcyjność

(w 67,7%), własne uzdolnienia (34,9%) i stan zdrowia (24,6%). Wysoki wskaźnik zajmuje też czynnik dotyczący możliwości zatrudnienia w miejscu zamieszkania (18,9%). Wysokość zarobków i doradztwo szkoły oraz poradni wskazywane są w dalszej kolejności.

Na 629 badanych uczniów niepełnosprawnych z klas ósmych, tylko 45,1% korzystało z pomocy poradni wychowawczo-zawodowych, natomiast 51,6% nie korzystało z ich usług. Uczniowie zapytani o przyczyny nie korzystania z pomocy poradni wskazywali kolejno na brak wiedzy o istnieniu takiej instytucji (6,6%), brak skierowania (13,0%) oraz na inne przyczyny (27,0%). Fakty te świadczą o złej informacji lub o braku informacji ze strony poradni i szkół, ogólniej zaś - o zaniedbaniach w tym względzie w pracy wymienionych instytucji.

Młodzież niepełnosprawna zamieszkała na wsi w znacznym procencie (ponad 70%) opóźnia podejmowanie decyzji zawodowych (badania prowadzone były w kwietniu). Wybory konkretnych zawodów wiąże z decyzjami szkolnymi, preferując przeważnie zasadnicze szkoły zawodowe lub technika i licea zawodowe.

Z opinii uczniów wynika, że rozmowy z pracownikiem poradni (psychologiem) pomogły im w dokonaniu samooceny: w 37,6% przypadków psycholog odradził im pierwotny wybór zawodu, niezgodnego z ich możliwościami psychofizycznymi.

WNIOSKI

Wybór najodpowiedniejszego dla ucznia niepełnosprawnego zawodu powinien być oparty na znajomości różnych zawodów oraz wnikliwej i trafnej samoocenie.

Dzieci rodziców o wykształceniu średnim i wyższym stwierdzały - znacznie częściej niż inne, że właśnie od rodziców uzyskały informacje potrzebne do dokonania wyboru

dalszej drogi życiowej. Wśród wielu osób znaczących w tym względzie, takich jak: nauczyciel, lekarz, psycholog itp. właśnie rodzice zajmują najwyższą pozycję.

Z analiz porównawczych wskaźników pochodzenia społecznego, wykształcenia rodziców, wykonywanego zawodu i innych wynika, że te pierwsze kryteria - obok zdrowia - są głównym czynnikiem determinującym rezygnację z marzeń o bardziej atrakcyjnych zawodach na rzecz realnych wyborów dostępnych szkół zawodowych, które dają możliwości pracy zawodowej lub zaspokajają ambicje rodziców.

Prawie 50% badanych rodziców preferuje dla swych dzieci wykształcenie na poziomie podstawowym, zasadniczym, a ok. 30% - średnie, w tym i zawodowe.

Z przeprowadzonych badań wynika, że szkoły i nauczyciele w środowisku wiejskim nie spełniają w wystarczającym stopniu zadania niesienia pomocy uczniom niepełnosprawnym w procesie wyboru zawodu i szkoły ponadpodstawowej. Zadania te spełniają przede wszystkim poradnie wychowawczo-zawodowe (45,1%), poradnie medycyny szkolnej (34,5%) i rodzice (29,5%) oraz publikatory.

Obok ważnych czynników, takich jak zdrowie ucznia, społeczny i materialny status rodziny, poziom uzdolnień, uzyskiwany zasób informacji zawodowej, motywy stanowią u uczniów niepełnosprawnych element niezwykle istotnie wpływający na kierunek wybieranej drogi zawodowego kształcenia. Uczniowie niepełnosprawni, poprzez trafny wybór zawodu, widzą możliwość szybkiego usamodzielnienia się (13,5%), poprawy stanu zdrowia (2,8%), założenie rodziny (9,6%) i inne cele

Młodzież niepełnosprawna zmierzająca do dokonywania trafnych wyborów zawodu wskazuje na jego atrakcyjność w 67,7%, własne uzdolnienia 34,9% i stan zdrowia w 24,6%.

Wysoki wskaźnik zajmuje też czynnik dotyczący możliwości zatrudnienia w miejscu zamieszkania (18,9%). Wysokość zarobków i doradztwo psychologiczno-pedagogiczne wskazywa-

ne jest w dalszej kolejności. Z uzyskanych danych wynika, że perspektywa interesującej pracy dominuje jako motyw centralny w wyborze zawodu przez młodzież niepełnosprawną ze środowiska wiejskiego.

Uczniowie niepełnosprawni, w toku życzeniowych i faktycznych wyborów, koncentrują się na zawodach usługowych, rzemieślniczych. Młodzież niepełnosprawna zamieszkała na wsi w większości przypadków (ponad 70%) opóźnia swoje decyzje, co spowodowane jest wieloma przyczynami: brakiem wiedzy, brakiem badań specjalistycznych itp.

LITERATURA

- Baścik S., Wybór zawodu a szkoła, Warszawa 1974, WSiP.
- Czarnecki K., Rozwój zawodowy człowieka, Warszawa 1985, PWN.
- Hulek A., Kształcenie zawodowe młodzieży z odchyleniami i zaburzeniami rozwojowymi. Instytut Badań Pedagogicznych, Warszawa 1979.
- Kosel Z., Społeczne uwarunkowania wyboru szkoły zawodowej, Warszawa 1974, Instytut Wydawniczy CRZZ.
- Markiewicz L. i in., Problemy zdrowotne młodzieży podejmującej naukę zawodu, Warszawa 1982, WSiP.
- Szajek S., Orientacja i poradnictwo zawodowe, Warszawa 1979, PWN.
- Srejski J., Ochrona zdrowia dzieci i młodzieży (raport z badań), Inst. Bad. Ped., Warszawa 1981.
- Sowa J., Problemy zdrowotne uczniów klas ósmych w procesie wyboru zawodu, "Nowa Szkoła" 1986, nr 6.
- Sowa J., Młodzież niepełnosprawna a wybór zawodu i jego determinanty, Rzeszów 1987, WSP.
- Slenzak J., Uczeń z odchyleniami w stanie zdrowia i rozwoju, Warszawa 1984, WSiP.
- Suchodolski B. (red.), Wybór zawodu, Wrocław 1972, Ossoli-neum.
- Włodek-Chronowska J., Poradnia wychowawczo-zawodowa w systemie orientacji zawodowej, Warszawa 1980, WSiP.